

ABDULLA AVLONIY HIKOYATLARINING O‘ZIGA XOSLIGI

Fozilova Odina Nabievna

*Filologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori(PhD). FarDU, maktabgacha ta'lim
kafedrasi v/b dotsenti.*

Shohidaxon Teshaboeva - Talaba

Tel: +998910453676

***Annatsiya:** Maqolada Abdulla Avloniyning bolalarga atalgan hikoyatlarining o‘ziga xosligi ifodalangan. Shuningdek, A.Avloniy hamda Ezop hikoyalari qiyosiy tahlil qilindi.*

***Tayanch so‘z:** hikoyat, syujet, uslub, mahorat, hayot haqiqati, jonlilik, ichki kechinma, bolalar adabiyoti, ta’sirchanlik.*

Avloniy ijodi 60-yillarning oxiridan o‘rganila boshlandi. Uning maktabi gumanistik va erkin tarbiya asosiga qurilib, dunyoviy va ilg‘or ilm-fanni bolalarga o‘rgatishni o‘z oldiga asosiy vazifa qilib qo‘ygan yoshlarni mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga moslasha olish qobiliyatiga ega bo‘lishni ta‘minlaydigan haqiqiy xalq maktabi bo‘ldi. Adib maktab uchun darsliklar tuzdi. Uning avvalgi sinf shogirdlari uchun «Birinchi muallim»i (1911), «Alifbedan so‘nggi o‘quv kitobi» — «Ikkinchi muallim» (1912) nashr etilgan. Axloqiy-didaktik mazmundagi «Turkiy Guliston yoxud axloq» darsligi (1913) XX asr boshlari ijtimoiy-pedagogik fikr taraqqiyotida alohida o‘rin egalladi.

Avloniyning «Birinchi muallim» darsligida keltirilgan “Yamonliq jazosi”, “Qanoat”, “Zar qadrini zargar bilur”, “Yaxshilik yerda qolmas” “To‘g‘rilik”, “Ittifoq” nomli hikoyatlari orqali ta‘lim-tarbiya sohasiga oid qarashlari o‘zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘langanligi adibning boy pedagogik merosi obod-axloq ko‘nikmalarini o‘z yaratgan asarlari orqali milliy maktab va qimmatbaho manba bo‘lib xizmat qilganini o‘rganib chiqish davr talabi.

Muallifning “Yomonning jazosi” [Avloniy Abdulla 1:6] hikoyatida Qosim ismli bola ota-onasining so‘ziga kirmasdan har xil yomon ishlarni qilishi, bolalar bilan urishi, yolg‘on gapirishi va o‘z qilgan noto‘g‘ri ishiga boshqalarni aybdor qilishi bir voqea misolida ifodalanadi: Qosimning onasi mehmon uchun asrab qo‘ygan taomlarini yegan vaqtda “ – Qosim o‘g‘lim! Taomni sen yedingmu?” – desa, “Men yeganim yo‘q, mushuk yegandir”, – der edi. Bora-bora otasining pulini ham o‘g‘rilashga tushdi. Otasi bilib, “O‘g‘lim, pulni kim oldi?” – desa, – “Onam olgandir” – deb onasini o‘g‘ri qilar edi... Qosimning bu qilgan ishlari otasi stol ustiga tangani qo‘yib, o‘zini uxlaganga solib yotganda Qosim tangani olib og‘ziga soladi. Otasi ushlab olmoqchi bo‘lganida tangani yutib yuborib, halqumiga tiqilib, jon beradi.

“Ey bolalar! Ko‘rdingizmi, yamonning yamonligi o‘z boshiga yetadi”, – degan hikmatli fikr bilan muallif o‘z hikoyatiga xulosa qiladi. Professor A.Hayitmetov quyidagicha izohlaydi: ”Hikoya qahramonlari o‘z xarakteriga mos o‘z tili bilan emas, avtor tili bilan gapiradilar. Hammadan ham xarakterli tomoni shundaki, bu hikoyalar didaktika bilan chambarchas bog‘langan. Didaktika esa fikrni, ideyani obrazli gavdalandirishni hamma vaqt ham aktiv taqazo qila bermaydi. Natijada asarning g‘oyasi ko‘p hollarda ta’sirli hayotiy badiiy tasvir vositasi bilan emas, to‘g‘ridan to‘g‘ri pand-nasihath formasida yakunlanadi” [Hayitmetov A.2:137-138]. Ushbu fikr Avloniyning bolalarga atalgan hikoyalarida gavdalanadi. Sababi yuqorida keltirilgan hikoya xotimasi pand - nasihat, bolalarni ushbu voqelik asnosida yetarli xulosa chiqarishga chorlaydi.

Avloniy ijodidagi “Ko‘r ila cho‘loq” [Avloniy Abdulla 1:32] hikoyatida: “Bir ko‘r kishi ila cho‘loq-ikkisi bir katta suv labidan ketib borur edilar. Bularga suv ustiga tashlangan yag‘ochdan o‘tmoq lozim bo‘ldi. Cho‘loq aytdiki: “Birodar bu yag‘och ustidan o‘targa mani ayog‘im yaramas”. Ko‘r aytdiki: “Agar mening ko‘zim bo‘lsa edi o‘tar edim”, – dedi. Cho‘loq aytdiki: “Bo‘lmasa, san(mani) orqangga ofich, man sanga yo‘l ko‘rsatib, oyoq qo‘yodurg‘on yeringni aytib turay, ikkimiz ham o‘tib ketarmiz”, – dedi. Shunday qilib bir-birlarini yordamlari ila ikki yorti bir butun bo‘lib suvdan o‘tdilar. Hissa: Janob Haq yer yuzidagi insonlarni bir-biriga muhtoj qilib yaratmishdir. Muhtoj vaqtida qo‘ldan kelganicha bir-biriga yordam qilmoq, hojat chiqarmoq lozimdir” ifodalanadi. Hikoyatda cho‘loq ko‘ra oladi-yu, lekin bir oyoqda suvdagi yog‘ochdan o‘ta olmas edi. Ko‘rning oyoqlari yura oladi, lekin ko‘zlari ko‘ra olmaydi. Ko‘rning oyoqlari va cho‘loqning ko‘zlari ularni mushkullariga yechim bo‘ldi. Hikoyaning tarbiyaviy jihati bir-birlariga yordam berganlari holda o‘z manzillariga yetib olishlari tasvirlanadi Ushbu hikoyaning syujeti Sharq mumtoz adabiyotidagi “Ko‘r va lang” hikoyasini bir qadar yodga soladi. Ushbu voqea orqali bolalarga hamjihatlik va birdamlikning ahamiyati, o‘zaro yordamning o‘rni to‘g‘risida tasavvurni beriladi.

Didaktik adabiyotning bolalar adabiyotiga yaqin va hamohang jihatlari esa bizningcha, ana shu nuqtalarda jamlanadi. Ijodkorning o‘z axloqiy-tarbiyaviy qarashlarini ixcham shakldagi rivoyat va hikoyatlar vositasida, kattalarning hayotiy xulosa sifatida ruhdagi Avloniyning asarlari nafaqat odob-axloq balki bolalarni ma’naviyat-ma’rifat va didaktik ruhda tarbiyalashni ifodalaydi.

Hikoya qahramonlarining har bir o‘z tili orqali voqelikni bayon etadi. Bu esa ifodaning jonli bo‘lishi ta’minlagan. Masalan, “Saxiylik” hikoyati Said ismli bolaning saxiyligini e’tirof etgan. Ota o‘g‘li Saidga har kuni maktabda taom olib yemakka 10 tiyin ovqat uchun pul beradi. U maktabga ketayotganda bir faqir kishi ikki kundan buyon hech narsa yemaganini, unda yemoq uchun aqchasi bo‘lsa

berishini so‘raydi. Said esa u pulni faqirga beradi. Saidning qilgan ishidan faqir ofarin aytib, uni duo qiladi. Said kun davomida och qolsada sabr qilib, hech kimga ochqaganini bilintirmaydi. Uyga kelib otasiga bo‘lgan ishlarni aytib beradi. Otasi o‘g‘lini qilgan ishidan xursand bo‘lib, uni “Saxiy Saidim”, deb maqtaydi. Ertasiga o‘g‘liga 20 tiyin beradi. Said otasi bergan 20 tiyinni 10 tiyini yemakka, besh tiyinni faqirlarga berib, besh tiyinni yig‘ib, tezda boyib ketadi. Muallif ushbu hikoyatda Said obrazi orqali ochlikni his qilishi va uni bu ochlikka chidab sabr qilganini ifodalash orqali bolalarga har bir narsani isrof qilmaslik, sabrli bo‘lish, atrofda turli insonlarning (och qolgan) har xil holatda bo‘lishini haqdagi bilimlarni yuzaga keltiradi. Biz ushbu hikoyatning tarbiyaviy jihatidan hozirgi kunda butun dunyoda turli davlatlardagi insonlarni qiyin holatda yashashlarini misol qilib keltirishimiz joyiz. Shu o‘rinda Adabiyotshunos U. Jo‘raqulov ta’kidlaganidek, “Har qanday yaxshi hikoya o‘zining shakli va hajmi bilan tug‘iladi. Yozuvchi uni ataylabdan kichik yoki katta hajmli qilib yoza olmaydi. Bir so‘z bilan aytganda, bu jajji janrning kichik yoki katta ekanini katta adabiyotga naqadar dahldor ekaniga qarab belgilansa, to‘g‘riroq bo‘ladi. Katta adabiyot esa, menimcha, Navoiy, Servantes, Shekspir, Gyote, Pushkin, Tolstoy, Dostoevskiy, Qodiriylar mansub adabiyotdir” [Hayitmetov A. 2:36]. Ushbu keltirilgan misol Avloniy ijodining jihatlariga ham munosib.

Abdulla Avloniy xulqlarni an’anaviy yaxshi va yomonga ajratar ekan, mulohazalarini Gippokrat, Platon, Aristotel, Sa’diy Sheroziy, Bedil fikrlari bilan dalillagan holda zamonaviylikni asosiy mezon qilib oladi. Ushbu adiblar ijodida o‘zbek xalq og‘zaki ijodi, mumtoz adabiyot, rus va G‘arb adabiyoti bilan o‘zaro ta’sir hamda hamkorlik qirralarini ko‘rishimiz mumkin. Masalan: “Hasad balosi” hikoyatida Zaqchanning odamlar tomonidan kabutarlarni boqib, unlarga uya qurib berganligiga hasad qilib, o‘zini oq bo‘rga bo‘yab kabutarlar bilan yashay boshlashi voqea rivojiga turtki bo‘ladi. Hasadgo‘y zaqchani bir kun kaputarlar bilan birga uchib ketayotib, osmonda boshqa bir zaqchani ko‘rib “chig‘g‘...” deb qichqirib yuborganidan yolg‘oni oshkor bo‘lishi ifodalanadi. Oqibatda kabutarlar har tomondan kelib yolg‘onchi zaqchani cho‘qib ketishadi. Zaqcha zo‘rg‘a qutilib qolib, zaqchalar orasiga borib qo‘shiladi. Hikoyat yakuni zaqchalar uni oq patlarini ko‘rib zaqcha ekanligiga ishonmaganligidan saflariga qo‘shmaydilar. Zaqcha “chig‘g‘... chig‘g‘...” deb rosa yolvoradi. Lekin zaqchalar ham uni boshlarini cho‘qib-cho‘qib jo‘natadilar. Muallif quyidagicha xulosalaydi: “bechora zaqcha hasad balosiga yo‘liqib, ikki jahon orasida ovora bo‘lib qoldi”. Bu esa bolalarga hasadgo‘y inson arosatda qolishi, uning hech qanday do‘sti bo‘lmasligi, qaerga borsa atrofda qilarni ko‘rib ularga doim hasad qilishi zaqcha obrazi orqali kerakli xulosa chiqarishlariga tutki bo‘ladi.

Abdulla Avloniy Ezop masallaridan qanchalar boxabar ekanligi haqida biron fikr ayta olmaymiz. Lekin uning “Yalg‘on do‘st” hikoyati Ezopning “Ikki do‘st va ayiq” masali bilan g‘oyaviy maqsadida mushtaraklida mavjud degan fikrdamiz Avloniyning mazkur hikoyati ikki do‘stning safarga birga chiqish tasviri bilan boshlanadi. Ularning tog‘ ichida ketayotganida qarshisidan yo‘lbars chiqib qoladi. Do‘stlarning biri barhol daraxt ustiga chiqib olsa, ikkinchisi shoshilganidan nima qilarini bilmay, o‘zini o‘likka o‘xshab yotib olishi va yo‘lbar uni iskab-iskab qaytib ketishi bayon etiladi. Yo‘ldoshi daraxtdan tushib: “Yo‘lbar senga nima dedi”- deb so‘raganida, do‘stning do‘st ekanligi uning qiyinchiligida bilinadi deb javob beradi. Bolalarga adibning ushbu hikoyati do‘stlikni ulug‘lovni sifatleri ifodalab berishga asoslanadi.

Ezopning “Ikki do‘st va ayiq” masalida: “Ikki do‘st o‘rmonda aylanib yurganlarida to‘satdan ayiqqa duch kelib qolishibdi. Ulardan birinchisi shoshib daraxtga chiqib olibdi va ayiqning changalidan qutulib qolibdi. Ikkinchisi esa, hech narsa qo‘lidan kelmasligini bilib, o‘zini o‘lganga solib yotib olibdi. Ayiq yerda yotgan kishining oldiga kelib, qulog‘ini hidlabdi. Hatto uni turtib ham ko‘ribdi. Kishini o‘lgan deb o‘ylab, unga tegmasdan ketib qolibdi. Ayiq ketgach, haligi kishining do‘sti daraxtdan tushib kelib: — Do‘stim, ayiq qulog‘ingga nima deb shivirladi? — deb so‘rabdi. — U menga: qiyinchilik paytida tashlab ketadigan do‘st bilan sayohatga chiqishni yaxshilab o‘ylab ko‘rmabsan-da, dedi, xolos, — deb javob beribdi do‘sti. Qissadan hissa: Do‘stlik qiyinchilikda sinaladi”. Ezop masallari g‘oyaviy jihatdan tushkunlik va umidsizlik ruhida yozilgan, personajlari shartli, voqealar ixcham; tili sodda, jonli tilga yaqin. Ezop masallari syujeti Evropa masalchiligi syujetining asosini tashkil etgan. Lotin masalchisi Fedr (1-asr) va yunon masalchisi Babriy (2-asr)dan tortib J. Lafonten va I. A. Krilovtacha Ezop masallari syujetini davrga moslab ijodiy rivojlantirganlar.

Ezop masallarining g‘oyaviy jihatlari o‘z davri voqeligini ya‘ni jamiyatidagi qusur va kamchiliklarni buyum yoki jonzot ishtirokidagi obrazlar orqali ifodalasa, bu esa o‘quvchiga ibratli va ta‘lim-tarbiyaga oid yaxshilikning yomonlik ustidan g‘alaba qozonishi, yolg‘onchilik va tamagirlik, albatta, jazoga tortilishi, maqtanchoqlik hech qanday naf keltirmasligini bilib oladilar.

Ma‘lumki, xalq og‘zaki ijodi yozma adabiyotning sarchashmasidir. Bolalar folkloridan yaxshigina xabardor bo‘lgan yozuvchimizning “Arslon ila ayiq”, “Nafsi buzuq hayitda o‘lar”, “Aqilli qarg‘a”, “Xurus ila bo‘ri”, “Bo‘ri ila qo‘zi”, “Mantanchoq g‘oz”, “Ayiqlarning do‘sti”, “Kalamush ila sichqon” kabi hikoyatlari o‘zbek folklori namunalari ta‘siri asosida yaratilgandir. Masalan, uning “Janjalning zarari” hikoyati shular jumlasidandir: “Bir suv ustida ko‘prik kabi bir

taxta qo‘yilmish edi. Bu taxtaning ustidan o‘tmak uchun ikki echki ikki tarafdin kelib bir-biriga yo‘liqdi. Biri dediki: – ”Man sandan kattaman, san yoshsan, orqangga qayt, manga yo‘l ber”, – dedi. Ikkinchisi: – San katta bo‘lsang, ulug‘liging o‘zingga, man sandan quvvatli. San qayt. Mandan so‘ngra o‘tarsan, –deb arolaringda zo‘r g‘avg‘o chiqdi. Ikkisi ham bo‘yinlarin egishuv, shoxlarin-shoxlariga quyushib, chunon cho‘zishdilarki, oxirida suvga yumalab tushib, ikkisi ham suvga g‘arq bo‘ldi”. Bola yetti yoshga to‘lguncha tevarak-atrofdagi hodisalarni juda tezlik bilan ilg‘ab o‘sa boradi. Inson xarakteridagi barcha jihatlar ana shu yoshda shakllana boshlaydi. Ulug‘ rus yozuvchisi L.N.Tolstoy: “Axir, men hozir nimalarda yashayotganimni o‘shanda kashf qilmaganmidim?! Shuncha ko‘p, shuncha tez kashf etgan narsalarimning yuzdan birini ham qolgan butun umrim davomida men kashf eta olmadim?! Besh yashar boladan mengacha – faqat bir qadam: yangi tug‘ilgan chaqaloqdan besh yashar bolagacha – dahshatli masofa” [Shermuxamedov P. 9:10],– deya bejizga ta‘kidlamagan edi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, ta‘lim-tarbiya, ilm-ma‘rifat taraqqiyoti mamlakat ravnaqi va taqdiriga daxldor masaladir. Adibning Vatan muhabbati, uning uchun kurashmoqni eng oliy insoniy xulqlardan hisoblaydi. Hikoyatlarda ham vatanparvarlik g‘oyalari ilgari surilgan bo‘lib, ilm-ma‘rifat egasi bo‘lish, yaxshi fazilatlar sohibiga aylanish haqiqiy vatanparvar farzandning oliy burchi ekanligi ta‘kidlangan. Avloniyning yuqorida tahlilga tortilgan hikoyatlari o‘zbek bolalar hikoyachiligining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etib, XX o‘zbek asr adabiyoti rivojida o‘ziga xos o‘ringa egadir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Avloniy Abdulla. Tanlangan asarlar.2 jildlik, 2-jild. –Toshkent: “Ma‘naviyat”, 1998. B. – 6.
2. Hayitmetov A. Sharq adabiyotining ijodiy metodi tarixidan. –Toshkent: 1970.137-138–betlar.
3. O‘zbek bolalar adabiyoti tarixi ocherki. –Toshkent: 1978. B-28.
4. Niyoziy X.X. To‘la asarlar to‘plami. Ikkinchi tom. –Toshkent: “Fan”. 1988, 375-376–bet.
5. Jo‘raqulov U. Nazariy poetika masalari: muallif, janr, xronotop. –Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot–matbaa ijodiy uyi, 2015. –B.236.
6. Habibullaev A. Janrov osobennosti proizvedeniya Alisher Navoiy “Maxbub ul-qulub” (v sravnitelnom aspekts). AKD na soisk.uch.st.kand.dilol.nauk. Toshkent, 1986, S.4.
7. Jahon nasriy onlayin antologiyasi. Ezop. ziyouz.uz
8. Shermuxamedov P., Tursunov J., Safarov O., Egamov X. O‘zbek bolalar adabiyoti. –Toshkent: O‘qituvchi, 1976. –B. 10.